DE GROTE WOONOPGAVE COMBINEREN MET GEZOND STEDELIJK LEVEN: HET KAN!

Openbare les – 16 december 2022
Dr. ir. Hanneke Kruize
L.INT lector Gezonde Stedelijke Ontwikkeling

Hogeschool Utrecht, Lectoraat Building Future Cities, Kenniscentrum Gezond en Duurzaam Leven
Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu, Centrum Duurzaamheid, Milieu en Gezondheid

CORONA MAAKTE HET BELANG VAN EEN GROENE RUIMTE DUIDELIJK

Iedereen kan ze nog wel terughalen, de beelden uit de coronatijd. Mensen zochten ruimte om te sporten of te wandelen, om elkaar even te ontmoeten, en wat rust te vinden. Parken en bossen werden massaal bezocht, waardoor soms te weinig afstand kon worden gehouden, en ze tijdelijk gesloten werden.

Drukte in een park in coronatijd.
Bron: Parool.nl. Beeld: ANP.

Zelf had ik de luxe van een bos direct om de hoek, waar ik in die tijd veelvuldig een lunch- of vergaderwandeling heb gemaakt, of na een drukke thuiswerkdag even tot rust kon komen. Ik realiseerde me maar al te goed dat heel veel mensen die mogelijkheid niet hadden en ook nu niet hebben. Zo hebben mensen met een lagere sociaal-economische positie niet alleen minder openbaar groen in hun directe woonomgeving, maar ook de kwaliteit van het groen is minder. Daarnaast beschikken zij minder vaak over een eigen tuin. Ze zijn daarmee voor buitenactiviteiten aangewezen op de beschikbare openbare ruimte. Deze groep heeft vaak ook veel minder keuzevrijheid in waar ze wonen – het is al heel wat als ze een betaalbare woning kunnen vinden.

Veel stadskinderen hebben ook geen echt veilige of toegankelijke ruimte vlakbij hun woning om buiten te spelen. 17% van de kinderen van 6-12 jaar speelt nooit buiten. Bijna de helft zou vaker buiten willen spelen dan ze nu doen. Kinderen buiten de stad spelen ruim twee uur per week langer buiten dan kinderen in grote steden, en ze bewegen meer. Ik gun ieder kind de mogelijkheid om binnen loopafstand veilig buiten te kunnen spelen – liefst in het groen. Uit eigen ervaring weet ik hoe fijn het was om als kind direct in de buurt van je huis in het groen te kunnen spelen, om zo samen met andere kinderen de wereld te leren kennen en je te kunnen ontwikkelen.

Plekken waar je kunt bewegen, spelen en ontmoeten zijn belangrijk voor iedereen. In het bijzonder groene plekken. Daarbij denken we aan bomen en groenstroken, parken, natuur-speelplaatsen, plantsoenen, openbaar toegankelijke sportvelden, tuinen, groene gevels en groene daken.

DE URGENTIE VANUIT GEZONDHEIDSPERSPECTIEF

Groen in de buurt van je woning is vanuit gezondheidsperspectief van groot belang. Een recente bundeling van de wetenschappelijke kennis door het RIVM beschrijft dat groen bijdraagt aan een betere fysieke en mentale gezondheid, en aan veerkracht van mensen. Juist ook voor mensen die meer tijd dichtbij huis doorbrengen, zoals kinderen, ouderen en mensen met een lagere sociaal-economische positie.

In tijden waarin in Nederland maar liefst 17% van de werknemers burn-outklachten ervaart, 12% van de volwassenen en 18% van de jongeren zich psychisch ongezond voelt, en 46% van de Utrechtse jongeren zich vaak gestrest voelt, is een plek waar je tot rust kunt komen erg belangrijk. Uitzicht op groen en verblijf in het groen kan bijdragen aan stressvermindering en ontspanning. Het kan er ook voor zorgen dat iemand zich weer beter kan concentreren.

Ongeveer de helft van de Nederlanders heeft overgewicht, wat bijdraagt aan ongeveer 4%

van de ziektelast in Nederland. Als mensen door hun omgeving gestimuleerd worden meer te gaan bewegen kan dit bijdragen aan het tegengaan van overgewicht.

Groen kan ook bijdragen aan sociale contacten in de buurt, en zo de sociale cohesie versterken en het gevoel van eenzaamheid verkleinen. Tijdens een ommetje of bij het trapveldje mensen tegenkomen die je groeten of met wie je een praatje kunt maken, kan dan al heel belangrijk zijn. Ook daar ligt een urgentie: bijna de helft van de volwassenen voelt zich namelijk eenzaam.

Groen biedt ook verkoeling op warme dagen. Met het oog op steeds meer perioden met warme dagen door klimaatverandering, en tegelijk meer ouderen door vergrijzing, die eerder gezondheidsklachten krijgen door hittestress, heeft groen ook op dit vlak een duidelijke meerwaarde. Maar het staat onder druk, want de verstening rukt op.

Naast deze gezondheidsbaten is groen ook van belang voor de biodiversiteit en zorgt het voor een aantrekkelijk woon- en vestigingsklimaat.

Groen kan risico's met zich meebrengen, zoals pollen die allergieën veroorzaken en infectieziekten die door teken, muggen, knaagdieren en andere zoogdieren, katten en vogels worden overgebracht. Zaken om rekening mee te houden, maar wat mij betreft zeker geen reden om groen achterwege te laten. De voordelen lijken zeker op te wegen tegen de nadelen.

“

We bouwen nu in heel rap tempo compacte woonomgevingen voor de komende decennia. Als we op die plekken nu geen ruimte inbouwen voor gezond stedelijk leven, is dat voor de komende decennia en voor komende generaties ook niet meer mogelijk!

DE GROTE WOONOPGAVE: BLIJFT ER WEL RUIMTE VOOR GEZOND STEDELIJK LEVEN?

Mijn verwachting is dat groene ruimte in de stad om te spelen, bewegen, ontmoeten en ontspannen – kortom de ruimte voor gezond stedelijk leven – zeker niet zal toenemen in de komende jaren, gezien de huidige ontwikkelingen. Nederland staat namelijk voor meerdere grote maatschappelijke uitdagingen. Een daarvan is het grote tekort aan woningen – zeker ook aan betaalbare woningen. Bijna dagelijks verschijnen hierover berichten in de media. Tot 2030 zijn naar schatting maar liefst 95.000 woningen per jaar nodig, vooral in stedelijk gebied. Ook in de regio Utrecht is veel vraag naar woningen. Voor 2030 zet de provincie in op 83.500 woningen erbij en in de gemeente Utrecht zo'n 60.000 extra woningen tot 2040. In rap tempo worden er woningen bijgebouwd, veelal binnen de stadsgrenzen en vaak in de vorm van hoogbouw. Dat is momenteel duidelijk zichtbaar als je door Utrecht rijdt of loopt.

Het feit dat er zoveel (betaalbare) woningen zo snel moeten worden bijgebouwd op een klein oppervlak, is al gauw een bedreiging voor de beschikbare openbare ruimte. Ik vraag me af hoe leefbaar het straks is om daar te wonen, met zoveel mensen op een klein oppervlak. Waar gaan deze mensen heen als ze even een rondje willen hardlopen of een ommetje willen maken? Waar kunnen de kinderen daar straks buitenspelen? Wat als je tijdens of na een drukke werkdag even een momentje voor jezelf wilt hebben, zijn er dan plekken in de buurt waar je tot rust kunt komen? Hoeveel ruimte is er voor een gezond stedelijk leven voor iedereen? Ik maak me daar echt zorgen over. We bouwen nu in heel rap tempo compacte woonomgevingen voor de komende decennia. Als we op die plekken nu geen ruimte inbouwen voor gezond stedelijk leven, is dat voor de komende decennia en voor komende generaties ook niet meer mogelijk! Zien we wel voldoende de urgentie hiervan in?

Woningbouw in Utrecht bij het Jaarbeursplein.
Beeld: Hanneke Kruize.

> **Als we weten dat groene en rustige plekken belangrijk zijn voor gezond stedelijk leven, waarom is gezonde stedelijke ontwikkeling nu dan nog niet de standaard?**

WAAROM GEZONDE STEDELIJKE ONTWIKKELING NU NOG NIET DE STANDAARD IS

Als we weten dat groene en rustige plekken belangrijk zijn voor gezond stedelijk leven, waarom is gezonde stedelijke ontwikkeling nu dan nog niet de standaard? Ik denk dat daar drie belangrijke redenen voor zijn:

- Er is enorme krapte op de woningmarkt. Elke nieuw gebouwde woning wordt tóch wel verkocht, ook al staat die op een minder aantrekkelijke plek. Vanuit deze marktsituatie is er geen prikkel om een gebiedsontwikkeling extra gezond te maken.

- Bij een gebiedsontwikkeling moeten er veel belangen worden afgewogen, waarvan gezondheid er een is. Vaak worden in ruimtelijke plannen eerst de gebouwen en infrastructuur ingetekend, en vindt daarna pas een toets plaats op gezondheid. Op dat moment ligt er vaak al veel vast, waardoor de 'gezondste keuze' niet meer mogelijk is. De toets gebeurt vaak aan de hand van normen. Punt is dat er voor 'zachte waarden' zoals groen en beweegvriendelijkheid, (nog) geen juridische normen zijn waarop getoetst kan worden. Deze verdwijnen dan makkelijker van tafel dan aspecten waar wél normen voor zijn. Zeker als het beeld bestaat dat deze vooral geld kosten. Op de plek waar groen is kunnen namelijk geen woningen gebouwd worden. Wanneer je de maatschappelijke baten hier tegen afzet wordt het beeld heel anders, maar op die manier wordt vaak niet gekeken. Het lastige bij dit kosten-baten verhaal is wel dat de kosten van groen bij onder andere de ontwikkelaars terechtkomen, en de baten ergens anders, zoals bij zorgverzekeraars en werkgevers (minder ziekteverzuim).

- Aan de kenniskant ontbreken een aantal zaken om een gezonde groene leefomgeving te kunnen realiseren. Ten eerste wordt de kennis van gezondheidsprofessionals over leefomgeving en gezondheid niet optimaal benut, omdat ze niet aan tafel zitten of pas laat in het proces worden betrokken. Ten tweede is de huidige kennis over gezondheid en gezonde leefomgeving voor veel professionals in het ruimtelijk domein – stedenbouwkundigen, architecten, planologen – lastig te vinden, en vaak nog niet concreet genoeg om direct te kunnen toepassen bij stedelijke ontwikkeling. Ten derde wordt er weinig gemonitord, waardoor we weinig zicht hebben op de gezondheidsimpact van stedelijk ontwerp. En juist daar is behoefte aan, om te komen tot bewezen ('evidence based') ontwerpprincipes voor gezonde stedelijke ontwikkeling. Ook procesmatig wordt er nog maar weinig teruggekeken wat werkt. Waarom lukt het op de ene plek wél om een gezonde leefomgeving te realiseren zoals geambieerd, en op de andere plek niet? Wat zijn daarin de stimulerende en belemmerende factoren? We weten dat elke locatie uniek is, maar welke generieke inzichten kunnen we desalniettemin verwerven?

MAAR ER ZIJN OOK KANSEN!

Misschien lijkt het nu alsof het al een verloren strijd is. Maar dat is niet waar, momenteel doen zich ook veel kansen voor. De aandacht voor gezonde groene leefomgeving groeit sterk. Op internationaal niveau bijvoorbeeld voor 'nature based solutions', waarbij groen wordt ingezet om op integrale wijze sociale, economische en ecologische uitdagingen aan te pakken.

Aandacht voor gezonde leefomgeving in: Gezondheid voor iedereen. Gezondheidsbeleid Utrecht 2019-2023. In de drie cirkels staat: Duurzame mobiliteit voor iedereen. Vergroenen en verdichten in balans. Woningmarkt in balans.
Beeld: Sacha Beemsterboer, p. 16.

In Nederland is een belangrijke aanleiding voor de aandacht voor de gezonde leefomgeving de komst van de Omgevingswet, die beoogt een gezonde en veilige leefomgeving te creëren voor iedereen. Daarnaast zijn klimaatadaptatie en energietransitie belangrijke aanleidingen voor beleid om naar kwaliteit van woningen en de groene woonomgeving te kijken. De Kamerbrief over groen in de stad en natuurinclusief bouwen van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) benadrukt de urgentie van de groene opgaven in stedelijk gebied, en roept het Rijk op financiële middelen beschikbaar te stellen voor gemeenten voor de stedelijke groenopgave en de verstedelijkingsopgave.

Vanuit volksgezondheid ziet men een gezonde inrichting van de leefomgeving als belangrijke kans voor gezondheidsbevordering, juist ook in relatie tot kwetsbare groepen. Zij worden met de huidige leefstijlinterventies lang niet altijd bereikt. In de Kamerbrief over randvoorwaarden voor een 'Programma gezonde groene leefomgeving' spreken de ministeries van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) en LNV de wens uit om samen met andere ministeries en stakeholders landelijke, regionale en lokale partijen te willen ondersteunen in de ambitie om gezondheid integraler en volwaardiger te betrekken in het beleid op het gebied van de (inrichting van de) fysieke leefomgeving.

Ook op regionaal en lokaal niveau is er veel aandacht voor groen, aangevlogen vanuit verschillende routes: klimaatadaptatie, ecologie & biodiversiteit, en gezondheid. Zo ook in de regio Utrecht. Bijzonder in deze regio is dat verschillende publieke en private partijen expliciet hebben aangegeven dat ze de snelle woningbouw waarom gevraagd is, willen combineren met ruimte voor gezond stedelijk leven. Dit is ook expliciet verankerd in beleidsvisies en -plannen, en er is bestuurlijk draagvlak voor.

De provincie Utrecht ziet groene en rustige plekken als essentieel onderdeel van een gezonde leefomgeving, zeker in het licht van de stevige woningbouwopgave. Vanuit het Innovatieprogramma Gezonde Leefomgeving zet de provincie onder andere onderzoek uit naar 'park inclusief ontwikkelen'. Dat richt zich op de vraag wat er gebeurt als je onder meer groen als uitgangspunt neemt in je ruimtelijke plannen, in plaats van eerst de gebouwen en infrastructuur en dán pas kijken of er nog ruimte is voor groen. Een ander onderzoek gaat over de 'stille stad'. Dit moet meer inzicht geven in het gedrag van mensen wanneer ze zoeken naar stille en rustige plekken en wanneer ze er verblijven. Door dit beter te begrijpen kan beter gestuurd worden op een goede, toekomstige balans tussen 'rust en reuring' in de stad en daarmee op een gezonde leefomgeving.

De gemeente Utrecht heeft in haar 'Ruimtelijke Strategie Utrecht 2040' benoemd dat Utrecht gezond wil groeien, met als uitgangspunt 'gezond stedelijk leven voor iedereen'. Dit betekent dat gezondheid centraal staat in alles wat de gemeente doet. De gemeente Utrecht wil er onder andere voor zorgen dat je er prettig kunt wonen, in een schone omgeving met zo min mogelijk overlast; dat de omgeving uitnodigt tot een gezonde leefstijl, aanzet tot beweging en levendig is door de recreatieve en culturele functies van de stad; en dat ontmoeting vanzelfsprekend is. In de Nota Volksgezondheid is een gezonde leefomgeving een van de speerpunten, waarvan de balans in 'verdichten en vergroenen' een belangrijk onderdeel is. Bovendien zijn er diverse grote gebiedsontwikkelingen in Utrecht, zoals Cartesius en Merwedekanaalzone, waar projectontwikkelaars en architecten zich profileren op gezonde en duurzame wijken, die ruimte bieden voor gezond stedelijk leven voor iedereen.

“

Ook na realisatie van de gebiedsontwikkeling is de plek niet 'af'. Het is belangrijk om te blijven monitoren hoe de plek gebruikt en beleefd wordt, en of de plek nog aansluit bij de wensen van de bewoners.

AANSLUITEN OP DE WENSEN VAN BEWONERS EN GEBRUIKERS IN HET ONTWERP IS ESSENTIEEL

Tot nu toe hebben we het vooral gehad over de rol van beleids- en praktijkprofessionals. Maar het gaat er uiteindelijk om hoe stedelijke ontwikkeling positief kan bijdragen aan de mentale en fysieke gezondheid van bewoners en gebruikers van het gebied. Om echt van meerwaarde te zijn voor gezond stedelijk leven is het daarom essentieel dat in het ontwerp en bij de inrichting goed wordt aangesloten bij de wensen van bewoners en gebruikers van het gebied. Als je dit niet doet, is de kans reëel dat de bewoners de met de beste bedoelingen voor hen ontworpen plekken niet gaan gebruiken, dat ze er geen eigenaarschap voor voelen, en deze plekken misschien zelfs negatief beleven.

Bewonersparticipatie staat momenteel volop in de belangstelling bij gemeenten, ook bij de gemeente Utrecht. De gemeente vindt het belangrijk dat iedereen kan meedenken, meedoen en invloed uitoefenen op wat de gemeente doet. De gemeente wil meer verschillende soorten Utrechters bereiken, ook degenen die niet snel uit zichzelf meepraten, en heeft daarvoor onder andere het Actieprogramma 'Samen stad maken op de Utrechtse manier' gemaakt. Toch blijkt het in de praktijk nog niet altijd even makkelijk om iedereen te betrekken. Vooral kwetsbare groepen – zoals ouderen, kinderen, en mensen met een lagere sociaal-economische positie – zijn nog vaak minder betrokken bij ontwerp en inrichting van hun leefomgeving. Daardoor bestaat de kans dat hun wensen onvoldoende worden meegenomen. Voor bepaalde gebruikers zijn extra voorzieningen nodig, denk aan mensen die minder mobiel zijn. Een uitdaging daarbij is hoe om te gaan met de dikwijls tegenstrijdige wensen van diverse doelgroepen ten aanzien van deze plekken: rust versus reuring, kinderspeelplekken versus hondenuitlaatplekken, natuur versus trapveldjes, enzovoort. Andere vragen waar de gemeente mee worstelt zijn: wat zijn de wensen van toekomstige bewoners, hoe kunnen we daar goed op aansluiten? En hoe kun je deze ruimten ook aantrekkelijk maken voor bewoners uit omliggende wijken? Lukt het om al deze belangen een goede plek te geven bij het creëren van groene en rustige plekken daar waar de ruimte schaars is?

Ook na realisatie van de gebiedsontwikkeling is de plek niet 'af'. Het is belangrijk om te blijven monitoren hoe de plek gebruikt en beleefd wordt, en of de plek nog aansluit bij de wensen van de bewoners. Zo niet, dan is wellicht herinrichting of iets anders nodig om er weer een aantrekkelijke plek van te maken. Helaas wordt nog lang niet altijd gemonitord op gebruik en beleving van het groen. Meer in algemene zin zijn gebruik en beleving soms wel opgenomen in periodieke enquêtes van de gemeente of GGD, maar de informatie die dit oplevert is vaak niet gedetailleerd genoeg om een goed beeld te krijgen over een specifieke plek.

GEZONDE STEDELIJKE ONTWIKKELING VRAAGT OM NIEUWE MANIEREN VAN (SAMEN)WERKEN EN SAMEN LEREN

Het mag duidelijk zijn dat gezonde stedelijke ontwikkeling vraagt om nieuwe manieren van (samen)werken. Manieren waarin publiek-privaat wordt samengewerkt, waar het gezondheids- en ruimtelijk domein elkaar beter weten te vinden, waarin ook niet-genormeerde zaken als groen en maatschappelijke baten een plek hebben, waarin bewoners en gebruikers van het gebied centraal staan, en waarin beschikbare kennis vindbaar en toepasbaar is.

Deze andere manieren van werken zijn niet van de een op de andere dag gerealiseerd. Daarvoor is ruimte nodig om elkaar te leren kennen, te kunnen experimenteren, en samen te leren, evalueren en monitoren. In de regio Utrecht zijn twee samenwerkingsverbanden actief die juist dat doen. Hogeschool Utrecht en Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) maken deel uit van beide samenwerkingsverbanden:

- Health Hub Utrecht (HHU) is een coalitie van een breed scala aan praktijk- en kennispartners uit de Utrechtse regio die samenwerken aan preventie en gezondheid. Deze coalitie is erop gericht de gezondheidsverschillen tussen mensen te verkleinen, en in te zetten op preventie in de wijk, mentale weerbaarheid van jongeren en zelfstandig oud worden. Een gezonde leefomgeving is daarbij een belangrijk thema.
- Data- en Kennishub Gezond Stedelijk Leven (DKH-GSL). In deze hub werken publieke en private organisaties samen met bewoners aan innovatieve oplossingen voor een gezonde stedelijke leefomgeving. Kennis en inzichten worden toegepast op vragen van praktijkpartners in living labs, over concrete gebiedsontwikkelingen met een duidelijke ambitie op gezond stedelijk leven. Kennis wordt direct ingebracht en toepasbaar gemaakt voor en met de praktijk. De geleerde lessen worden breed gedeeld en benut in volgende living labs. Zo ontstaat de beweging richting een gezonde leefomgeving, en leren we samen wat werkt en wat niet.

> **De centrale maatschappelijke vraag is: hoe combineren we**

OP ZOEK NAAR ONDERBOUWDE PRAKTIJKGERICHTE OPLOSSINGEN

Er zijn dus mooie kansen voor gezonde stedelijke ontwikkeling in de regio Utrecht, maar ook nog veel vragen over hoe dit concreet voor elkaar te krijgen. HU en RIVM hebben

stedelijke verdichting met gezond stedelijk leven voor iedereen?

beide kennis en expertise in huis die kan bijdragen aan onderbouwde praktijkgerichte oplossingen voor een gezonde stedelijke ontwikkeling. Het RIVM brengt kennis en expertise in op het terrein van gezondheid, gedrag en leefomgeving, gericht op alle overheidslagen. De HU brengt kennis, expertise en onderwijs in over gezond en duurzaam leven en het ontwerp van de gebouwde omgeving, in het bijzonder gericht op de regio Utrecht.

Vanuit het L.INT lectoraat Gezonde Stedelijke Ontwikkeling – dat medegefinancierd wordt door Regieorgaan SIA – kunnen we als HU en RIVM nu structureler samenwerken aan onderbouwde praktijkgerichte oplossingen. Daarbij richten we ons vooral op het ontwikkelen van handvatten voor het creëren van groene plekken, waar mensen kunnen ontspannen, elkaar ontmoeten en bewegen. Aan de hand van praktijkvragen van Utrechtse gemeenten, provincie Utrecht en private partijen brengen we kennis bij elkaar, ontwikkelen we nieuwe kennis, en maken deze toepasbaar en vindbaar voor (toekomstige) praktijkprofessionals. Dit doen we in samenwerking met onze kennis- en praktijkpartners, onder andere van de bovengenoemde samenwerkingsverbanden DKH-GSL en HHU.

De centrale maatschappelijke vraag is: hoe combineren we stedelijke verdichting met gezond stedelijk leven voor iedereen?

We richten ons op de volgende onderzoeksvragen:

- Hoe creëer je in gebieden met stedelijke verdichting groene plekken die aansluiten op de wensen van alle gebruikers?
- Hoe kun je ervoor zorgen dat de wensen van toekomstige bewoners en kwetsbare groepen worden meegenomen in het ontwerp? Hoe bereiken we deze mensen?
- Wat is het effect van het realiseren of herinrichten van deze groene plekken op de gezondheid van bewoners en andere gebruikers van deze plekken? Hoe worden de plekken na realisatie gebruikt en beleefd?
- Wat bepaalt of de ambities van gemeenten en provincie ook echt worden gerealiseerd?

Via ontwerpend onderzoek ontwikkelen onderzoekers en studenten principes en handvatten voor het creëren van groene plekken die aansluiten op wensen van alle gebruikers, en direct bruikbaar zijn in de praktijk. Daarbij leren studenten van de HU de kennis uit het gezondheids- en ruimtelijk domein, bijvoorbeeld over groen en gezondheid en de invloed van de fysieke leefomgeving op gezond gedrag, op heel directe wijze toe te passen en te integreren in het ontwerp.

Voor het ophalen van wensen van (kwetsbare) bewoners en andere (toekomstige) gebruikers van het gebied, brengen we bestaande (overzichten van) methoden in kaart via literatuuronderzoek en door raadpleging van experts op dit gebied. Voor sommige doelgroepen, zoals ouderen, is door het RIVM al een overzicht gemaakt van participatiemethoden. Op basis van de praktijkvraag wordt een geschikte methode geselecteerd, ontwikkelen de onderzoekers samen met studenten een eigen methode, of passen we een bestaande methode aan.

Onderzoekers en studenten monitoren hoe de plek na realisatie wordt gebruikt en beleefd. We gebruiken een combinatie van kwalitatief en kwantitatief onderzoek. We richten ons daarbij onder meer op frequentie en type activiteit (bewegen, ontspannen, ontmoeten), beleving van het groen, en de ervaren gezondheid. Studenten van de opleiding Stadsontwikkeling hebben recent in het kader van het L.INT lectorschap methoden op een rij gezet die daarvoor gebruikt kunnen worden. Deze zijn onder andere afkomstig uit Europese onderzoeken waarin RIVM onderzoekspartner was. Deze inzichten worden momenteel toegepast om het gebruik van parken in Valencia en Utrecht met elkaar te vergelijken en te optimaliseren. Afhankelijk van de situatie en het gebied werken we aan doorontwikkeling van instrumenten. Dit doen we in afstemming met de praktijkpartners en in samenwerking met de HHU en DKH-GSL.

We onderzoeken tevens in hoeverre oorspronkelijke ambities voor gezonde stedelijke ontwikkeling uiteindelijk wel of niet worden gerealiseerd. Dit doen we op basis van documentenanalyse en interviews met partijen die betrokken zijn geweest bij het ruimtelijke planproces en de uitvoering. We analyseren wat de stimulerende en belemmerende factoren zijn geweest, en gaan na wat nodig is om dat in de toekomst te verbeteren. Op basis van deze inzichten ontwikkelen we handvatten voor betere doorwerking.

SAMEN LEREN IN LIVING LABS

Living labs vormen een belangrijk fundament voor ons onderzoek. Dit zijn plekken waarin onderzoekers en studenten samen met praktijkprofessionals en bewoners experimenteren, co-creëren en hun innovatieve ideeën en concepten testen in realistische en bestaande situaties en omgevingen. De praktijkvraag van gemeente, provincie of private partijen staat daarbij centraal. De living labs vormen voor studenten interessante hybride leer-werkomgevingen, waarin een directe verbinding tussen onderwijs en onderzoek wordt gelegd. HU-studenten van diverse bachelor- en masteropleidingen in het technisch en gezondheidsonderwijs worden ingezet in multidisciplinaire onderzoeksprojecten, onder leiding van de L.INT-lector. Het betreft onder meer studenten van de opleidingen Built Environment, Urban Area Development, Smart Sustainable Cities, Stadsontwikkeling, Leefbare Stad, Fysiotherapie en Innovatie in Beweegzorg.

Zo leren studenten uit het ruimtelijk domein en uit het gezondheidsdomein al tijdens hun opleiding domeinoverstijgend samen te werken. Alle betrokken stakeholders nemen de nieuwe kennis uit de living labs mee naar andere gebieden ('horizontaal leren') en dragen deze breed uit via hun kanalen en netwerken.

Het werken met living labs brengt ook uitdagingen met zich mee, denk aan de timing van de praktijkvraag en beschikbaarheid van onderzoekers en studenten om deze vraag te beantwoorden. Vaak zijn op de geselecteerde plekken veel partijen actief, zowel aan de vraagkant (praktijkpartners), als aan de aanbodkant (kennisinstellingen). Dit vraagt om een goede afstemming.

In overleg met de provincie Utrecht en gemeente Utrecht hebben we vier living labs gekozen waarin we de komende jaren ons onderzoek gaan uitvoeren. De living labs verschillen in focus, betrokken partijen en structuur van samenwerking, en in de wijze waarop bewoners betrokken zijn of worden. Elk living lab heeft zijn eigen specifieke vragen die we in ons onderzoek willen beantwoorden. Voor de beantwoording van deze vragen is ook algemene kennis nodig, bijvoorbeeld over groen en gezondheid, fysieke leefomgeving en gezond gedrag, en methodieken voor het monitoren van gebruik en beleving van groen.

Vogelvlucht schets herontwikkeling bedrijventerrein Cartesius in Utrecht.

Bron: Cartesius, Consortium MRP & Ballast Nedam Development.

LIVING LAB 1. CARTESIUS – 'Evidence based' ontwerp van een plek waar bewoners langer gezond en gelukkig leven

Dit voormalige bedrijventerrein in Utrecht wordt ontwikkeld tot nieuwe stadswijk die bijdraagt aan een langer gezond en gelukkig leven, geïnspireerd door de 'Blue Zones'. Er komen ruim 2.500 woningen op 15 hectare, plus 25.000 m^2 aan voorzieningen. Het gaat om verschillende woningtypes, waaronder 25% sociale huurwoningen. In deze wijk is veel aandacht voor groen, gezondheid, bewegen, voeding, innovatieve energieoplossingen en duurzame (deel)mobiliteit. Vanaf maart 2023 komen de eerste bewoners. De locatie van de groene ruimten ligt vast, maar de verdere invulling vindt plaats samen met de bewoners. In dit living lab zijn MRP, Ballast Nedam, Mecanoo en gemeente Utrecht praktijkpartners die praktijkvragen aanleveren voor zowel ons onderzoek als voor DKH-GSL in bredere zin. Voorbeelden van vragen zijn: op welke manier kunnen de groene buitenruimten zo worden ingericht dat ze optimaal bijdragen aan de gezondheid van mensen? Hoe worden de plekken na realisatie beleefd en gebruikt?

Zuidplein, onderdeel van de gebiedsontwikkeling Merwedekanaalzone in Utrecht. Bron: BURA/OKRA.

LIVING LAB 2. MERWEDEKANAALZONE – nieuwe vormen van participatie

Merwedekanaalzone is het gebied tussen het Merwedekanaal en de Europalaan in Utrecht. Het verandert de komende jaren van een bedrijventerrein in een vrijwel autovrije stadswijk. Ambitie van de gemeente en ontwikkelaars is een gezonde, duurzame en levendige wijk te creëren voor starters, ouderen, gezinnen en alleenstaanden. Het gebied krijgt een groene openbare ruimte, parken en binnentuinen. Er komt veel ruimte voor lopen en fietsen, voor deelauto's en voor deelfietsen. De meeste nieuwe woningen komen in stadswijk Merwede. Daar worden vanaf 2023 ongeveer 6.000 nieuwe woningen bijgebouwd voor ongeveer 12.000 mensen. De nieuwbouw bestaat uit een mix aan (sociale) huur- en verschillende typen koopwoningen. Voor spelen en recreatie in het groen, op pleinen en op straat wil men veel plek inruimen.

In de ontwerpfase zijn er buurtgesprekken geweest met omwonenden. De gemeente Utrecht is bezig het toekomstige participatieproces rond (groene) buitenruimten verder vorm te geven. Er worden 'vrije plekken' opgenomen in het ontwerp van de openbare ruimte, zowel groen als verhard, die deels met toekomstige bewoners verder worden ingericht. Vanuit ons lectoraat willen we bij het participatieproces van de gemeente met de bewoners aansluiten. We willen hiervan leren en desgevraagd onze kennis delen met betrekking tot het ophalen van bewonerswensen, in het bijzonder van kwetsbare groepen en toekomstige bewoners. Voorbeeld van een praktijkvraag is: hoe zorg je dat het ontwerp zo goed mogelijk aansluit bij de wensen van toekomstige bewoners en de diversiteit daarbinnen?

Overigens is ook het Merwedelab belangrijk voor ons lectoraatsonderzoek. Dit is een gezamenlijk initiatief van de gemeente Utrecht en de projectontwikkelaars. In dit programma zoekt men naar toepasbare innovaties om de ambitieuze, duurzame doelstellingen van de nieuwe stadswijk Merwede waar mogelijk te verbeteren. Dit door middel van onderlinge kennisuitwisseling en interactie tussen de ondernemers en onderzoekers in het Merwedelab aan de ene kant, en het eigenarencollectief aan de andere kant. Het Merwedelab richt zich op vier belangrijke thema's: duurzame energie, circulair bouwen, social design, en gezond stedelijk leven.

"We moeten op zoek naar een goede toekomstige balans tussen rust en reuring in de stad.

LIVING LAB 3 AMERSFOORT – op zoek naar de balans tussen rust en reuring

Stadsbewoners zoeken steeds vaker parken en natuurgebieden op en gaan steeds vaker op zoek naar de verscholen, rustige plekken in de buurt, zo constateren praktijkpartners Pip & Partners en Thuismakers Collectief (stadmakers). Zij willen in samenwerking met HU en RIVM een ruimtelijke inventarisatie doen en gesprekken houden met gebruikers en omwonenden. Het doel is om definities en gedragspatronen van mensen vast te stellen ten aanzien van rustige plekken, en vervolgens rustige plekken te maken door middel van co-creatie met partners.

Studenten van de opleiding Master of Urban Area Development (MUAD) schreven een adviesrapport over de co-creatie tool die PiP & Partners hierbij gebruiken. De provincie wil de inzichten gebruiken om beter te kunnen sturen op een goede toekomstige balans tussen rust en reuring in de stad, en daarmee op een gezonde leefomgeving. Voorbeelden van praktijkvragen waarmee wij aan de slag gaan: wat zijn ontwerpprincipes voor stille, rustige plekken in de stad die aansluiten bij voorkeuren van personen met verschillende leefstijlen en culturele achtergronden? Is er een goede balans te vinden tussen plekken met rust en met reuring?

Een definitieve locatie is er nog niet, maar de wijk Hoefkwartier in Amersfoort lijkt kansrijk voor ons lectoraatsonderzoek. In deze wijk is ook het Centre of Expertise Smart Sustainable Cities van Hogeschool Utrecht aanwezig met het Celsiushuis – een fysieke en virtuele leeromgeving waarin de gemeente Amersfoort, de HU en andere partijen samen werken aan transitieprocessen in deze wijk.

Park inclusief ontwikkelen: Hof van Cartesius, Utrecht.
Foto: Robert Oostenbroek.

LIVING LAB 4. ZUSTERPARKEN – Bottom-up park inclusief ontwikkelen
Park inclusief ontwikkelen is een manier om te zorgen dat natuur en groene plekken behouden blijven in een verstedelijkende omgeving. Het betekent natuur en landschap laten mee-ontwikkelen met de verstedelijking, door natuur- en groenbeleid meer te verbinden met bijvoorbeeld woningbouw. In de Zusterparken in de stad Utrecht wordt dit concept verbonden met bottom-up initiatieven van bewoners en maatschappelijk ondernemers, die ieder op een eigen manier proberen plekken in de stad te vergroenen. Onder het motto 'samen kunnen we één groot park zijn' ontstond het idee om initiatiefgroepen in de stad aan elkaar te verbinden, en ze ook te verbinden met het uitgestrektere groen van het Nationaal Park Utrechtse Heuvelrug. De bestaande kracht van bewoners en ondernemers wordt op die manier benut en gebundeld tot een grotere beweging. Die moet leiden tot meer groen, betere kwaliteit van groen en verbindingen tussen groen.

De bewoners en ondernemers op Rotsoord – een oud industriegebied aan de Vaartsche Rijn in Utrecht dat wordt herontwikkeld – en de initiatiefnemers van het Hof van Cartesius in het Utrechtse Werkspoorkwartier hebben zich verenigd als 'buurtvergroeners'. Recent heeft ook Wonderwoods – twee groene woontorens in aanbouw in het stationsgebied van Utrecht – zich bij de Zusterparken aangemeld. Pip & Partners verkent in opdracht van de provincie hoe deze beweging kan bijdragen aan park inclusief ontwikkelen en in de regio Utrecht breder voet aan de grond kan krijgen. In het living lab Zusterparken willen we vanuit ons L.INT lectoraat Gezonde Stedelijke Ontwikkeling antwoorden vinden op de vraag: wat hebben bottom-up initiatieven nodig aan kennis, informatie en ondersteuning om gezond park inclusief te kunnen ontwikkelen? Hoe kunnen ze van elkaar kunnen leren? En wat zijn de effecten van deze initiatieven op gezondheid en welzijn van bewoners?

> **Wie durft het aan en pakt samen met ons deze handschoen op?**

TOT SLOT: DOOR SAMENWERKING MAKEN WE GEZOND STEDELIJK LEVEN VOOR IEDEREEN MOGELIJK!

Aan het begin stelde ik de vraag of er – gezien de grote woonopgave – nog wel ruimte blijft voor groene plekken in de stad om te kunnen bewegen, ontspannen en ontmoeten; plekken die zo belangrijk zijn voor gezond stedelijk leven voor iedereen. Ik heb vervolgens geschetst welke bedreigingen en kansen er zijn. We gaan niet alle problemen oplossen met ons lectoraat. Maar wel kunnen we gezond stedelijk leven voor iedereen een stapje dichterbij brengen, door samen te werken aan onderbouwde praktijkgerichte oplossingen voor een gezonde stedelijke ontwikkeling. Daarbij is samenwerking op verschillende niveaus cruciaal:

- Samenwerking tussen verschillende domeinen binnen de HU (Gezond en Duurzaam) en tussen onderwijs en onderzoek.
- Samenwerking binnen het RIVM (Milieu en Veiligheid, Volksgezondheid en Zorg, Infectieziekten).
- Samenwerking tussen HU en RIVM.
- Samenwerking met praktijkpartners in de regio (gemeenten, provincie, private partijen) waaronder met partners van Data- en Kennishub Gezond Stedelijk Leven en Health Hub Utrecht.
- Samenwerking met andere opleidingen (mbo, hbo en universitair) en andere kennispartners.

Wat wil ik graag bereikt hebben in 2025, zodat ik dan tevreden terugkijk op deze lectoraatsperiode? Ik streef ernaar om – uiteraard samen met vele anderen – aan het eind van de lectoraatsperiode bovengenoemde samenwerkingen zodanig van de grond te hebben gekregen, dat ze ook na 2025 gecontinueerd en verder uitgebouwd worden.

Ik hoop dat we studenten van het gezondheidsdomein én van het ruimtelijk domein aan het eind van mijn lectoraatsperiode geïnspireerd hebben en de meerwaarde hebben laten zien van domeinoverstijgend samenwerken aan gezond stedelijk leven voor iedereen, zodat zij deze werkwijze in hun toekomstige beroepspraktijk als vanzelfsprekend gaan toepassen. Verder hoop ik dat onze handvatten en inzichten ook na 2025 breed worden benut in de praktijk.

Maar bovenal hoop ik dat we in 2025 met elkaar gezond stedelijk leven een stapje dichterbij hebben gebracht, met name voor de groepen voor wie dit niet vanzelfsprekend is. En dat we met elkaar in de regio Utrecht – als voorbeeld voor de rest van Nederland – hebben laten zien dat je stedelijke verdichting heel goed kunt combineren met gezond stedelijk leven voor iedereen! Wie durft het aan en pakt samen met ons deze handschoen op?

BIOGRAFIE

Dr. ir. Hanneke Kruize werkt sinds oktober 2021 als co-lector bij het lectoraat Building Future Cities. Zij is als L.INT lector Gezonde Stedelijke Ontwikkeling verbonden aan het Kenniscentrum Gezond en Duurzaam Leven van Hogeschool Utrecht (HU) en het Centrum Duurzaamheid, Milieu en Gezondheid van het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM).

Ze werkt sinds 1996 als onderzoeker en opdrachtcoördinator bij het RIVM aan vraagstukken over de gezonde leefomgeving, op het snijvlak van beleid, onderzoek en praktijk. Ze richt zich daarbij in het bijzonder op de verbinding tussen gezondheid, ruimtelijk ontwerp en inrichting van de leefomgeving; groen en gezondheid; en kwetsbare groepen.

Hanneke Kruize is trekker van de innovatielijn Gezonde Gebiedsontwikkeling bij de Data- en Kennishub Gezond Stedelijk Leven, en is lid van het kernteam dat het Programma Gezonde (en Groene) Leefomgeving van het ministerie van VWS voorbereidt. Sinds kort maakt ze deel uit van het Nationaal Lectorenplatform Stad en Wijk, en is ze lid van de adviesraad van Merwedelab voor het thema Gezond Stedelijk Leven. Ze is mede oprichter van het Platform Gezond Ontwerp.

Hanneke Kruize heeft door haar jarenlange inzet op het thema gezonde leefomgeving bij RIVM een breed netwerk opgebouwd van kennis- en praktijkpartners binnen en buiten Nederland met wie ze samenwerkt. Deze netwerken zal zij benutten in haar werk als L.INT lector Gezonde Stedelijke Ontwikkeling.

Hanneke Kruize studeerde in 1996 af als milieu-epidemioloog aan de toenmalige Landbouwuniversiteit Wageningen (huidige IRAS). In 2007 promoveerde ze aan de Universiteit Utrecht op een onderzoek naar verschillen in milieuomstandigheden en sociaal-economische status. Dit onderzoek werd begeleid door de Universiteit Utrecht, het toenmalige Milieu- en Natuur Planbureau en het RIVM.

Colofon

Eindredactie:
Mariek Hilhorst Tekstredactie en Productiebegeleiding

Vormgeving:
RAAK Grafisch Ontwerp, Utrecht

HOGESCHOOL UTRECHT

Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu
Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport